

В.М. Фещенко, д-р екон. наук, проф.,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У доповіді розкрито наукові погляди представників української економічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. щодо генези ринкового господарства, його характерних рис та проявів. Акцентовано увагу на актуальних для сьогодення проблемах ефективності державного регулювання економічних процесів, соціально-економічних наслідків кризових коливань в економіці та діяльності монополістичних організацій, а також на ролі громадянського суспільства у розв'язанні зазначених проблем.

Ключові слова: українська економічна думка, евристичний потенціал, зв'язок з сучасністю.

Процеси модернізації вітчизняної економіки та інтеграції її до світового економічного простору, провали й прорахунки на складному шляху трансформаційних перетворень та цивілізаційних зрушень ставлять перед економічною наукою завдання поглиблення досліджень проблем генези ринкового господарства, зокрема: особливостей історико-соціального контексту формування ринкових відносин, характеристики основних суб'єктів господарювання, регулюючого впливу держави та соціальних інститутів на розвиток підприємництва, сутності монополізації виробництва та її соціально-економічних наслідків тощо. Важливим аспектом теоретичного осмислення зазначених проблем та формування ефективної стратегії економічних перетворень в Україні є вивчення поряд зі здобутками світової економічної науки праць представників української економічної думки другої половини ХІХ - початку ХХ ст., де знайшли відображення означені процеси.

Необхідність звернення до історико-економічного аналізу обумовлена послідовним, логічним характером наукового пошуку, спадкоємністю досліджень, тісним зв'язком сучасного стану науки з минулими її досягненнями і помилками. Як зауважував у передмові до першого видання своєї відомої праці «Економічна думка в ретроспективі» професор Лондонського університету М. Блауг, «сучасна теорія вкрита рубцями вчорашніх проблем, нині вирішених, вчорашніх помилок, нині виправлених, і не може бути зрозумілою в повній мірі, якщо не розглядати її як спадок минулого» [1, с. XXIV].

Ретроспективний аналіз ринкового поступу національної економіки у вітчизняній економічній науці дозволяє більш аргументовано підійти до вивчення актуальних проблем сьогодення, спираючись на досвід їх розв'язання

МАТЕРІАЛИ ІІІ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

економістами минулих часів та використовуючи їхній аналітичний інструментарій.

Характерною рисою наукових розробок представників української економічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в сфері ринкового реформування економіки є критичне сприйняття ними західних моделей ринкового розвитку. Ґрунтовний аналіз існуючих на той час різноманітних господарських систем та їх теоретичне узагальнення в світовій економічній думці розглядалося вітчизняними економістами не як зразок для наслідування, а, переважно, як основа для осмислення й вибору власного шляху розбудови ринкового господарства.

Аналізуючи процеси ринкової модернізації економіки, представники української економічної думки захищали принципи ринкового господарювання, свободу економічної діяльності, проте були далекими від схвальної думки щодо доцільності втілення на практиці концепції економічного лібералізму А.Сміта. За своїми поглядами українські дослідники наближалися до основоположних ідей німецької історичної школи, представники якої обґрунтовували необхідність регулюючих дій з боку державних інституцій у досягненні суспільних інтересів. Вони поділяли історичний підхід Ф.Ліста до поступового зниження ролі держави в процесі господарського розвитку країни. За умови, коли національна промисловість досягне рівня досконалості, на якому знаходиться промисловість інших країн, держава повинна знову повернутися до системи вільної торгівлі. Тобто, за Ф.Лістом, кінцевою метою економічної політики держави має бути розвиток промисловості і продуктивних сил країни до того ступеня, коли вона могла б спокійно стати на шлях вільного суперництва з іншими націями [2, с. 286].

Ідеї необхідності державного втручання в перебіг економічних процесів з метою послаблення соціальної напруженості в суспільстві, підтримки державою національної промисловості знайшли відображення у працях М.Х. Бунге, В.Я. Железнова, В.Ф. Левитського, Д.І. Піхна, М.І. Туган-Барановського, І.І. Янжула та ін.

В українській економічній думці з інституціональних позицій обговорювалося не лише питання щодо ролі держави у здійсненні ринкових трансформацій. Економісти вивчали вплив на господарську діяльність таких інституцій як звичаї, мораль, освіченість, енергія, дух підприємництва, право, державний та суспільний лад життя. Тобто, ефективна модель ринкової економіки, формуючись на базі приватної власності та розвитку ринкових відносин, повинна була органічно поєднати державу та інші соціальні інститути при регулюванні економічних процесів, узгоджуючи при цьому інтереси всіх суб'єктів господарювання. М.Х. Бунге з цього приводу, зокрема, зауважував, що «економічна система людських суспільств... розвивається разом з освітою, зростанням добробуту і моралі та в результаті розширення сфери соціальної компетенції влади і особистої ініціативи»[3, с. 40-41]. Така позиція вченого близька до сучасних підходів в оцінці місця й ролі держави, а також інших інституцій щодо регулювання економічного життя суспільства.

ПАРАДИГМАЛЬНІ ЗРУШЕННЯ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ ХХІ СТ.

Серед напрямів державного регулювання ринкової економіки в українській науковій літературі (праці М.Х. Бунге, Д.І. Піхна, М.І. Туган-Барановського, М. Соболева й ін.) найбільш ґрунтовно були досліджені митна, банківська, біржова та податкова політика держави, фабричне законодавство, регулювання відносин пореформеного землеволодіння тощо. Особливо важливою була роль держави у соціально значущих сферах господарювання. До таких соціально важливих сфер М.Х. Бунге, наприклад, відносив діяльність банків. Вплив останніх на промисловість і народне господарство виявляється всеохоплюючим, і тому роль держави, на думку вченого, в банківській справі дуже важлива; вона має опікуватися створенням відповідного законодавчого поля, що встановлює межі для діяльності банківських та інших кредитних установ, запобігає проявам монополізму. Д.І. Піхно до соціально значущих сфер, які потребують регулювання і постійного контролю з боку держави, відносив залізничне господарство, наполягаючи на важливій ролі держави у формуванні тарифів на залізничні перевезення, у створенні конкурентного середовища для всіх суб'єктів транспортної галузі.

Важливим напрямом історико-економічних досліджень другої половини ХІХ – початку ХХ ст. був аналіз проблем монополізованого ринку, зокрема питань співвідношення таких його інститутів, як монополія і конкуренція. Використання методології німецької історичної школи дозволило українським економістам проаналізувати еволюцію інституту конкуренції, розкрити її форми, показати процес становлення монополістичних утворень та соціально-економічні наслідки їх діяльності. Аналізуючи особливості функціонування ринкового механізму за умов монополізованої економіки, українські дослідники задовго до своїх західних колег окреслили такі актуальні і в двадцятому столітті проблеми як диверсифікація виробництва (М.М. Бернацький), ефект заміщення та явище субституції (Є.Є. Слуцький, М.М. Соболев, М.І. Туган-Барановський), проаналізували вплив на господарську діяльність чинників правового, морального, соціального порядку, що доповнило і поглибило їх економічний аналіз.

Дослідження українських економістів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., започатковані наукові дослідні традиції та реформаторські стратегії не втратили актуальності і сьогодні. «Їх творче переосмислення, - за висловом українського вченого В.Д. Базилевича, - на фоні здійснення системної трансформації, інституційних змін та широкомасштабних реформ у сучасній Україні має важливе значення для глибшого розуміння загальної траєкторії історичного розвитку, поєднання національних, соціокультурних та інституційних чинників типовості та своєрідності української економіки, успішного використання нагромадженого історичного досвіду реформування» [4, с. 83].

Таким чином, праці українських дослідників з проблем генези ринкового господарства стали вагомим внеском до скарбниці національної та світової економічної думки. Вони виступають цінним досвідом реформаторських перетворень економіки, матеріалом для аналізу успіхів і прорахунків ринкових

МАТЕРІАЛИ ІІІ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

реформ на вітчизняних теренах, теоретичним підґрунтям для більш глибокого розуміння і аналізу сучасних економічних явищ та прогностичних висновків.

Список використаної літератури

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / Пер. с англ.- 4-е изд. – М.: «Дело Лтд», 1994. – 720 с.
2. Лист Ф. Национальная система политической экономии / Пер. с нем. – Спб., 1891. – 452 с.
3. Бунге Н.Х. Очерки политико-экономической литературы. – Спб., 1895. – 465 с.
4. Базилевич В.Д. Економічна наука та освіта в епоху системних трансформацій: нові виклики та запити до фундаментальної теорії // Економіка України. – 2016. – № 8. – С.78–90.